

Gercse. Egy Buda melletti késő-középkori kismemesi falu és lakói

KUBINYI ANDRÁS

Faragó Tamás a demográfia kutatásának egyik legismertebb hazai művelője, ezért születésnapjára egy szerény, de talán demográfiailag is felhasználható adalékkal szeretném nagyrabecsülésemet kifejezni. A mai Nagy-Budapest területére eső elpusztult középkori Gercse faluról van szó, XIII. századi templomának romjai ma is láthatók a hidegkúti határban. A templomban Nagy Emese, a faluban Irásné Melis Katalin ásatásokat is végzett.¹ A települést kismemesek lakták, így a szokottnál több okleveles adat maradt fenn lakóiról. Magam 1460 és 1526 közt 33 oklevelet ismerek, amelyben gercsei lakosokat említenek² Hozzá számíthatunk még két későbbi oklevelet, ezekben azonban csak már korábban is említettek fordulnak elő.³ Ezekben a forrásokban a gercsei nemesek tanúként, királyi emberként, szomszédként, Pilis megyei esküdtként, vagy szolgabíróként fordulnak elő. Az oklevelek genealógiai adatokat csak ritkán tartalmaznak, legfeljebb egy-két esetben megadják az említett személy apja nevét.

A legfontosabb adatokkal azonban az óbudai káptalan 1510 és 1522 közt vezetett hiteles helyi protokolluma szolgál. A gercsei kismemesek ugyanis az olykor csupán egy-két holdnyi parcelláik elidegenítése alkalmából a hiteles helyhez szaladtak, így itt a családokról, valamint a gercsei dűlőkről találunk adatokat. A protokollumban 23 gercsei oklevél maradt fenn.⁴ A fennmaradt összesen 58 forrásunkban 32 gercsei kismemesi család veze-

¹ *Nagy Emese: A középkori Gercse község temploma.* In: Budapest Régiségei 18 (1958) 543-564. – *Katalin Írás-Melis: Spätmittelalterliche Dörfer (1241-1541).* In: Budapest im Mittelalter. Hg. Von Gerd Biegel. Braunschweig, 1991. 384-385.

² Csak a kiadási évet és a jelzetet adom meg, olykor azonban ugyanazon jelzet alatt két oklevél (pl. mandatum és relatio) is található. 1460: Dl. 15467. – 1465: Dl. 16262. – 1469: Dl. 106099. – 1477: Dl. 88595. – 1484: Df. 247381. – 1485: Df. 237140. – 1491: Df. 208930. – 1493: Dl. 20002. – 1494: Df. 237150. – 1500: *Sümeghy Dezső: Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteménye. I. rész. Sopron, 1928. 171-172. – 1502: U.ő.: I. k. 177. – Dl. 21130. – 1510: Knauz Nándor: A budai káptalan regestái, 1148 – 1649. – In: Magyar Történelmi Tár 12 (1863) 69, 70, 73, 74, 79. sz. – Dl. 26131. – 1511: Knauz i.m. 86, 89, 90, 91, 95. sz. – 1512: U.o. 98, 99, 100. sz. – 1519: *Lukinich Imre: A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. II. k. Bp., 1939. 227. – 1525: U.o. II. k. 340. – 1526: U.o. II. k. 382-383., 383-384.**

³ 1539: *Knauz i.m. 128. sz. – 1540: MOL. Magyar Nemzeti Múzeum Törzsanyag 1540. 04. 05.*

⁴ Dl. 106083. A továbbiakban az évet és a jegyzőkönyv lapszámát adom meg. 1511: 62, 62-63, 68-69. – 1512: 96-97, 160-161. – 289. – 1513: 272-273. – 1515: 332-333. – 340-341- 1516: 348-349. – 1517: 430-431. – 1518: 457-458. – 469. – 459-460. – 1519: 476, 482-483, 498-499. – 1520: 532, 532-533, - 552. – 1521: 561-562567-568, 594-595.

téknevét ismerjük meg, és közülük 76 férfit, beleértve a kiskorú fiakat. Ezen kívül 13 férfi vezetéknev nélkül fordul elő. Néhai Balázs és fia Benedek, valamint Domokos (1460-as adatok) biztosan nem azonosíthatók a vezetéknevvvel említettekkel, a többi tíz között épp úgy lehet valamelyik ismert családnévű, mint nem. Ezek szerint 1460 és 1526 közt biztosan 79 Gercsén élő nemesre maradt adat, ami eléggé nagy szám. A családok nőtagjaira viszont csak a káptalani protokollumban találunk nem nagy számú forrást.

A gercsei nemesek családnéveivel más alkalommal foglalkoztam.⁵ A 32 családnévből 11 keresztnévből keletkezett, 10 egy jellemző tulajdonságra utal, vagy csúfnévnek tekinthető, hat család neve helynévből képzett, 3 foglalkozásra, kettő pedig nemzetiségre utal. Önmagában a családnévadás is bizonyít valamit. A keresztnévből képzettek, akár pusztai keresztnévi formában, akár „i” raggal arra utalnak, hogy elszaporodott családok egyes ágai valamely ősiük keresztnévét vették át megkülönböztető névként, a helynévből képzett, vagy nemzetiségre utalók (Cseh, Tóth) pedig beházasodásra utalnak.⁶ Ebből arra lehetne következtetni, hogy a Gercsét birtokló család évszázadok alatt ágakra szakadt, akik miután nem tudták birtokaikat a szomszéd kisnemesi falvak, ill. Buda és Óbuda városok szomszédsága miatt növelni, parasztnemesi szintre süllyedtek. Létezett azonban beházasodás is, amelyre ugyancsak a vezetéknevek adnak támpontot. E mellett szól az is, hogy a gercsei családnévekre csak a XV. század második feléből ismerünk pontosabban ismerek, adatokat. Korábban is előfordulnak gercsei nemesek, azonban csupán keresztnévvvel.⁷ Egyetlen látszólag kivétel Gercsei Nagy Gergely, aki felesége Ilona, valamint János és Margit nevű leányai nevében Hidegkúton szőlőcserét hajt végre 1450-ben Hidegkúti Trombitás Antal leányával, Lúciával és annak férjével, Farnadi Mátyással.⁸ A Nagy név valószínűleg csupán tulajdonságot jelent, és feltehetően nem az 1465-ben említett Lőrinci Nagy Pál gercsei nemes családjából való.

A falu középkori viszonylatban igen népesnek számított. Meg kell jegeznünk, hogy valamennyi gercsei nemes volt, jobbágyokkal nem rendelkezett, legalább is Gercsén nem. Nem is fordulnak itt elő jobbágyok. Lehet-

⁵ *Kubinyi András*: Családnévadás a középkori Magyarországon. In: In virtute spiritus. A Szent István Akadémia emlékkönyve Paskai László bíboros tiszteletére. Bp., 2003. 101.

⁶ A névadási formákra és ezek okaira részletesebben uo. 96-112.

⁷ Pl. 1361: Gercsei Lodomér fia János. *Bakács István*: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002 – 1437. Bp. 1982., 764. sz. – 1430: Gercsei Egyed fia János. Uo. 1503. sz.

⁸ *Bárfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002 – 1599-ig. Bp., 1938. 764. sz. – A Hidegkúti Trombitás családra ld. *Hermann Zsuzsanna*: Az Egyetemi Könyvtár Werbőczy-kéziratai és az „Analecta saeculi XVI Hungarica”. (Bibliotheca Universitatis Budapestinensis Fontes et Studia 1.) Bp., 1983. 43-53, 68-78. Lúcia asszony leszármazási táblája: Uo. 71.

tek természetesen nem nemes cselédek, erre azonban nincs adat.⁹ A 32 családnév alapján legalább ugyanannyi háztartással számolhatunk, viszont több esetben bizonyítható, hogy azonos nevűeknek önálló háztartása volt. Ez más kisnemesi falvakban is így volt.¹⁰ Valószínű, hogy 50 – 60 háztartás lehetett a településen. Mindez természetesen csak spekuláció. Bizonyos demográfiai adatokra azonban mégis következtethetünk. Mivel leszámítva az 1511 és 1521 közötti időt a felsorolt férfiak tanúként, királyi emberként, megyei tisztségviselőként fordulnak elő, azaz nagykorúak, említéseik időpontjából bizonyos fokig életkoruk is meghatározható.¹¹

Az első, 1460-as oklevél egy tanúvallatásnál ugyan életkort is megad, ami természetesen nem pontos (egy kivétellel pl. kerekszámú a kormeghatározás), öt év plusz – mínuszt véve azonban mégis felhasználható. Balázs fia Benedek e forrás szerint 60, István fia György 40, Domokos pedig 32 éves lett volna. Családnévüket nem ismerve, velük nem megyünk sokra. A következők viszont a gyakrabban szereplő családokból származnak. Főris (a családot felváltva Főris és Póris formában írják) Mihály és Henci Balázs mindketten állítólag 50 évesek voltak. Főris Mihály még 1477-ig fordul elő a forrásokban, rokoni kapcsolatai azonban nem állapíthatók meg a későbbi hat hasonló vezetéknevűekkel, noha nem zárható ki, hogy köztük leszármazottai is lehettek. A családból előfordul még György 1465-ben és 1477-ben, aki biztosan nem Mihály testvére volt, hiszen ugyanabban az oklevélben fordul elő, és rokonsági kapcsolatokat nem említenek. Tanúként fordul elő 1510-ben Lőrinc is. 1511-ben már özvegyének, Katalinnak és fiának, Gáspárnak

⁹ A cselédek szerepe demográfiailag fontos lehet. John Hajnal annak idején a szolgatartást más háztartásrendszerrel kötötte össze. Vö. *Faragó Tamás: Különböző háztartás-keletkezési rendszerek egy országon belül. – Változatok John Hajnal tézisére.* In: *Történeti Demográfiai Évkönyv 2001.* Szerk. Faragó Tamás, Őri Péter. Bp., 2001. 22-23. – Magam a következő okokból tételezek fel egyes esetekben cselédeket. Volt néhány gazdagabb család, pl. a Henciek, akik maguk nehezen művelhették meg földjeiket. Létezett néhány özvegy, egy vagy két kiskorú gyermekkel. A Budán élők sem valószínű, hogy maguk gazdálkodtak volna. Mindez azonban csak kisebbséget jelenthet, így nem hathatott ki a falu általános háztartási rendszerére. A népesség számát viszont növelhette, ha minimális mértékben is. Az sem zárható azonban ki, hogy nem annyira cselédeket, hanem a fontosabb mezőgazdasági munkák idején napszámosokat alkalmaztak. Ez főként a falu szőlői esetében szinte biztos is.

¹⁰ *Neumann Tibor: A Vízköz kisnemesi társadalma a középkorban.* In: *Századok 136 (2002) 449.* közli a Pozsony megyei Ilka kisnemesi falu 1542 évi hatvanad adó jegyzékét, ahol 36 háztartást sorolnak fel, akik 26 különböző nevet viselnek. Ezt az arányt alapul véve a 32 gercsei családra 44 háztartással számolhatnánk. Ez azonban bizonytalan. Az viszont biztos, hogy forrásanyagunk nem teljes, így bizonyára jóval több családnév lehetett a faluban.

¹¹ Itt jegyzem meg, hogy helykímélés céljából nem adok meg általában jegyzetet, hanem csak a személy nevét és az oklevél évszámát. A fent, a 2, 3, 4. jegyzetekben közölt adatok alapján az említés könnyen visszakereshető, akkor is, ha van egy-két olyan év is, amelyből több oklevelet idéztem. A családtörténetileg fontosabb protokollumi bejegyzéseket viszont többségében itt is idézem.

adja el néhai Fóris Imre özvegye, Dorottya, aki néhai Fóris István fia néhai Demeter leánya volt, a nagyapjától örökölt teljes gercsei birtokrészét elég magas összegért, 300 forintért.¹² (Imrét különben 1502-ben és 1510-ben tanúként említik az oklevelek.) Fóris Dorottya nem lehetett Mihály vagy György leszármazottja (a nagyapját Istvánnak hívták), az viszont Lőrinc, vagy Imre esetében nem zárható ki. Dorottya férje távoli rokona lehetett, nem pedig egy beházasodott jobbágy, aki felvette a nevet, ugyanis Dorottya, aki apai örökségét 1511-ben eladta, 1513-ban gercsei nemesi kúriájában lakott, ami csak a férje hagyatéka lehetett.¹³

Henci Balázsról és leszármazottairól még visszatérve a két különböző évből említett tanúkat, stb. figyelembe véve 24 férfira maradt fenn legalább két adat, azaz az összes 30,4 %-ára. Az 1460-ban említett Fóris Mihály még 17 évig, 1477-ig, Henci Balázs pedig 9 évig, 1469-ig fordul elő hasonló minőségben. Mind a kettő 1460-ban hitelesnek nem tekinthetően 50 évesnek van megadva, így Fóris 62-72, Henci 54-64 éves koráig cselekvőképessége teljében még biztosan élt. Kettőjüket nem számítva a többi 22 átlagban 18,5 évig mutatható ki tanúként, stb., közülük kettő (Búza Jakab, 1502-1509 és Sebestyén János, 1519-1526) 7, egy (Fóris Imre) 8, tíz fő 10 és 19 év, hét 20 és 28 év között, egy pedig (Leány János, 1485-1515), 30, egy másik viszont (Henci Miklós, 1484-1525) 41 évig. A birtokperekben más, főként tekintélyesebb birtokosok által kiállított tanúk, eskütársak, megyei esküdtek és szolgabírák, a nagybírák által kiküldött királyi emberek nem tartozhattak a legfiatalabb felnőtt férfiak közé, így feltehetően legalább 25-30 évesek lehettek. Átlagban tehát (a 18,3 évet tekintve) 40-50 éves korukban halhattak meg, de voltak olyanok, akik megérték ötvenes-hatvanas éveiket is.

Sajnos, a gercsei nemesek feleségeire, leánygyermekkeire kevés adat maradt. Ez különben természetes is, a nők ritkábban fordulnak elő forrásaikban, ahogy arra már Fügedi Erik is rámutatott.¹⁴ Ez azért is kár, mert kismesek által lakott településeken jobban kell számolnunk nem-nemesekkel kötött házasságokkal. Az ilyen férfihez hozzáadott nemes nőnek természetben kellett kiadni a leánynegyedét, azaz az apai birtok egy negyedét. Noha az ilyen férjek, és a házasságból született fiaik nemességét Werbőczy annak ellenére nem ismerte el, hogy nemesi földön gazdálkodtak, hosszabb ideig, amennyiben ez ellen a rokonság vagy szomszédság nem emelt óvást, őket

¹² Dl. 106083. 68-69.

¹³ Uo. 172-173.

¹⁴ *Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia demográfiai viszonyai.* In: *Történelmi statisztikai évkönyv (1963-1964)* 38, 45-48. – U.ő: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása.* Bp. 1970. 7. – U.ő: *A Szentgyörgyi Vincze család.* In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 11 (1972) 261.

post uxorem, ill. post matrem nobilesnek, azaz feleség vagy anya utáni nemeseknek tekintették.¹⁵ A feleségekre, a leányok férjeire Gercsén egy Mohács utáni adat kivételével csak az 1511 és 1521 közti káptalani jegyzőkönyvben találunk adatokat, ott is többségükben csak keresztnévet adnak meg. Az alábbiakban a családok betűrendjében sorolom fel az ismert családnevű házastársakat.

1515-ben említik néhai nemes Gercsei Beci Imre három leányát. A néhai Orsolya a Budán lakó nemes Török Jánoshoz ment hozzá, a házasságból Miklós nevű fia, és a még kiskorú Zsófia nevű leánya született. Katalin a Buda-külvárosi Szakál Imre felesége lett, akit nem neveznek nemesnek. Piroska férjét nem említik, de van egy Zsófia nevű leánya. Török és sógor-női 50 forintért adták el ekkor gercsei birtokrészüket.¹⁶ Látszólag nem gercseikről van szó egy 1512-es oklevélben. Ekkor nemes Böcske András, felesége Borbála, valamint fiai, János és Gergely, továbbá nemes Búza Jakab és János 12 forintért bérbe veszik néhai Gercsei Kencsen Benedek özvegye, Katalin, valamint leánya, a kiskorú Katalin gercsei birtokrészét.¹⁷ 1520-ban aztán néhai nemes Gercsei Fontos György leánya, Borbála nemes asszony, aki azelőtt a circumspectus (azaz polgár) néhai Buda-külvárosi Horváth István özvegye volt, most pedig az ugyancsak Buda-külvárosi circumspectus Böcskei (!) András felesége, mivel mostani férje visszaváltotta 123 forintért gercsei birtokrészét, örökösévé fogadja férje előző feleségétől, Erzsébettől született István nevű fiát (bone indolis adolescentem), és ugyanazt a jogot biztosítja számára, mint a Böcskeitől nemzett fiainak, a nemes Jánosnak és Gergelynek.¹⁸ Itt már nem számítják nemesnek Böcske(i)t, akit 1512-ben még nemesnek tekintettek, viszont fiai nemességét változatlanul elismerik. (1514 után a post uxorem nobilitast tehát már Gercsén sem fogadták el, a post matrem viszont még érvényesült.) Úgy látszik, hogy Borbála asszony ekkor már beteg volt, és ez indokolta mostohafia örökbe fogadását, ugyanis a következő évben szomszédként említik Ilona nemes asszónak, a Buda-külvárosi Böcske András feleségének gercsei nemesi kúriáját.¹⁹ Böcske tehát felesége halála után nyomban harmadszor is megnősült, mégpedig a jelek szerint újra egy gercsei nemes nőt vett el.

Nemes Gercsei Csama Bálint, aki 1493 és 1517 között fordul elő az oklevelekben, leánya Ilona, a néhai nemes Hidegkúti Lukács özvegye nevében

¹⁵ *Fügedi Erik*: Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja. Bp., 1992. 70-78. – *Neumann* i.m. 433-439.

¹⁶ Dl. 106083. 340-341.

¹⁷ Uo. 96-97.

¹⁸ Uo. 552-552.a.

¹⁹ Uo. 567-568.

is, 1517-ben a fehéregyházai pálos kolostorra hagyta gercsei házát és nemesi kúriáját. Beteg lehetett, egy év múlva már néhai.²⁰ Csama feltehetően a Henci családba házasodott be, ugyanis telkét, nemesi kúriáját és birtokrészét valamikor Henci Balázs részéből hasították ki, így a Henciek Csama halála után arra igényt formáltak. Lehet, hogy leánya második házasságból született, ezért tartottak a birtokra Csama halála után a Henciek igényt.²¹ 1521-ben a néhai nemes Gercsei Dávid Dénes özvegye, néhai nemes Szentendrei Buda István leánya Erzsébet, Antal, György és Simon nevű fiai és Katalin nevű leánya nevében (a jelek szerint mindannyian kiskorúak) elzálogosítja szentendrei nemesi kúriáját.²² 1512-ben említik nemes Gercsei Ötvös Ambrus ottani nemesi kúriáját, amely szomszédos nemes Gercsei Porkoláb Lukács kúriájával, aki azt akkor 12 forintért zálogba adta Leány Péter, Bálint és Albert gercsei nemeseknek.²³ 1516-ban aztán a Buda-külvárosi nemes Ötvös Tamás fia, a nemes Ambrus 100 forintért eladta gercsei nemesi kúriáját összes tartozékaival a nemes Gercsei Leány Bálintnak és Albertnek, azaz szomszédjainak.²⁴ A budai ötvös is valószínűleg házasság révén lett birtokos nemes Gercsén. A Leány család tagjai, akikről nem tudjuk, hogy testvérek, vagy osztályos atyafiak voltak-e, más birtokrészt is szereztek.²⁵ Leány Péter 1515-1516 táján úgy látszik megosztozott rokonaival, hiszen 1516-ban már nem társbirtokosa Bálintnak és Albertnek, 1519-ben és 1521-ben pedig saját szőlőjét, ill. nemesi kúriáját említik.²⁶

A falu egyik legtekintélyesebb családja lehetett a már 1460-ban említett Henci. Valószínűleg egy Henc keresztnevű őstől származtak le, nem zárható ki, hogy ősük Gercsébe beházasodott német lehetett. A család fiágon négy, leányágon öt generáción át mutatható ki. Az ismert Henciek az 1460 és 1469 közt említett Baláztól származtak le. Talán az ő leánya lehetett Csama Bálint első felesége, ahogy arról már volt szó. Elég későn, 1518 április 24-én említik néhai Balázs két fiát, a néhai Kelemen és a néhai Benedeket, valamint Kelemen özvegyét, Margitot, és ezek három gyermekét, Orbánt, Apollóniát és Piroskát. (A két leány puella-nak, azaz kiskorúnak van említve.)²⁷ Nem sokkal később, május 3-án, az adatok bővülnek. Kelemennek és Margitnak volt egy meghalt Gergely nevű fia is, néhai Benedeknek pedig a fia

²⁰ Uo. 430-431, 469-469.a.

²¹ Uo. 469-469.a.

²² Uo. 561-562, 594-595.

²³ Uo. 289.

²⁴ Uo. 348-349.

²⁵ 1515. Uo. 332-333.

²⁶ Uo. 476, 567-569.

²⁷ Uo. 457-458.

Miklós, valamint annak fia, Máté is szerepel.²⁸ Egy év múlva, 1519. május 28-án Apollónia már domina-ként szerepelt, azaz közben férjhez ment, Piroska leány helyett pedig Klára szerepel. Feltehetően vagy ez, vagy a Piroska név elírás.²⁹ Balázs fia Kelemen 1484-ben királyi emberként és szomszédként szerepelt, az 1518-ban már halottként említett Gergely nevű fia pedig 1502 és 1512 közt tanúként és nádori emberként található okleveleinkben. Családjáról nem tudunk semmit.

Balázs másik fiára, Benedekre több adatunk nincs. A fenti adatok csak egy fiáról emlékeznek meg, Miklósról, aki 1484-ben nagybátyjával, Kelemennel együtt kijelölt királyi ember, és ahogy arra már utaltam, még 41 évig, 1525-ig fordul elő hasonló minőségben. 1502. július 4-én Felkeszi Szomor Alberttel együtt Pilis megye szolgabírója Gercsei Henci Miklós³⁰, ami azért fontos, mert ennek a megyének nem volt ispánja, csak két szolgabírája.³¹ Ugyanebben az esztendőben, 1502. augusztus 22-én, tanúként azonban Leányfalusi Henci Miklósnak nevezik.³² Ez érthető, mivel 1519-ben Henci Miklós felesége, a nemes Ágota asszony fiával, Mátéval együtt elzálogosította 50 forintért leányfalusi birtokrészét.³³ Miklós tehát Leányfaluról nősült, és egy ideig felesége ottani birtokrészén lakhatott. Volt azonban még egy leánya is, erről csak 1540-es oklevélből értesülünk. E szerint 1540-ben néhai nemes Cseh János óbudai háza és kúriája most özvegyéjé, néhai nemes Gercsei Henci Miklós leányáé, valamint fiáé, Lukácsé. Házukat még II. Ulászló mentette fel az adó alól, és nemesítette.³⁴ Henci Miklós tehát leányát Óbudára adta férjhez, a leány nyilván azért nem fordul elő a gercsei forrásokban, mivel már korábban kiházasították, így nem rendelkezett ottani örökösödési joggal. Gercsén is élt ugyan egy Cseh János, akit 1465-ben említettek, azt azonban nem tudjuk, hogy rokona volt-e az óbudainak. Valószínűbb, hogy Henci Miklós leánya az óbudai vár valamely alkalmazottjához ment hozzá, aki azért kapott városi házára adómentességet.

Az ismert házassági kapcsolatok Gercsét tehát a környék kisnemesi családjaival, valamint a budai polgársággal kötötték össze. Észak felől indulva: Leányfalu, Szentendre, Óbuda, Buda, majd nyugatra Hidegkút. Ez egy maximálisan 18-20 km-es kört alkot. Láttunk falun, sőt családon belüli

²⁸ Uo. 469-469.a.

²⁹ Uo. 498-499.

³⁰ *Süsmeghy* i.m. I.k. 177.

³¹ *Tringli István*: Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye monográfiája. I/2.k. Torma István közreműködésével szerkesztette Zsoldos Attila. Bp., 2001. 170-172.

³² Dl. 21130.

³³ Dl. 106083. 482-483.

³⁴ MOL. Nemzeti Múzeum Törzsanyag. 1540.04.05.

házasságokat (a Fóris családnál) is. A vezetéknevek alapján pedig beházasodottakkal is számolhatunk. A Boldogasszonyfalvi és Lőrinci előnevűek valószínűleg távolról kerültek ide. Az 1493 és 1511 közt előforduló Gercsei Szomori Zorárd – 1511-ben Pilis megye szolgabírája³⁵ - azonban feltehetően a hasonló nevű, Felkeszi kismemesi faluból való család sarja volt, mint a már említett 1502-ben szolgabíró Szomori Albert. A Szomoriak Gercsére költözése korábban történhetett, ugyanis 1484-ben Gercsei Szomori Péter már részt vesz szomszédként egy iktatáson. Gyakorlatilag „társadalmi beltenyésztű zárt házasági körről”³⁶ beszélhetünk tehát a gercseieknél, amelynek a sugara – tekintve a családok rossz anyagi helyzetét, és csekély társadalmi súlyát – rövid, kb. két, két és fél magyar mérföld lehetett. Ez különben, mint ismert, lényegében annak a körnek felel meg, amelyen belül nem volt szabad ugyanaznap két vásárt tartani.³⁷

23 biológiai értelemben vett kiscsaládra, azaz apára, feleségére, közös gyermekeikre maradt adat. (Igaz, lehet, hogy az egyik házaspár az adat idején már nem élt.) Ezekből 26 fiúra és 14 leányra, azaz összesen 40 gyerekre maradt adat, akik a rájuk vonatkozó oklevél idején lehettek már felnőttek is. Így egy apára 1,7 gyermek esik, mégpedig 1,1 fiú és 0,6 leány. A fiúk aránya 65%. A gyermektelen családok száma 2, egy gyerekkel rendelkező 10, kettővel 6, hárommal 2, négyvel 3. A leányok alacsony aránya csak látszólag furcsa, hiszen megfelel a forrásokból olvasható képnek. Fügedi az Elefánthy családban 81 férfit és csak 30 leányt tudott kimutatni, ami még rosszabb képet mutat: ott 73% a férfiak aránya. Természetesen ez nem felel meg a valóságnak, ugyanis a magyar nemesi jog következményeként a nőkre kevesebb adat maradt fenn.³⁸ A fenti számadatok tehát nem mondanak sokat. Valamivel többre mehetnénk, ha a kiskorúak arányát ismernénk. A nők esetében forrásaink segítséget adhatnak, ugyanis ezeket közülük puella-nak, az asszonyokat pedig domina-nak nevezték. (Megjegyzem, hogy téves a forráskiadásunkban gyakorolt szokás, hogy a domina-t úrnőnek, olykor úrasznony-nak fordítják, ami jobbagyasszony esetében enyhén szólva különös.) A puella mindenképp fiatalkorú hajadon.³⁹ A 14 gercsei nő közül öt puella,

³⁵ Knauz: 90-91.sz.

³⁶ Erre: Hermann Mitgau: Geschlossene Heiratskreise sozialer Inzucht. In: Deutsches Patriziat 1430–1740. hsg. von Hellmuth Rössler. (Schriften zur Problematik der deutschen Führungsschichten in der Neuzeit, Bd. 3.) Limburg/Lahn. 1968. 1–25. – Vö. még Kubinyi András: A magyar genealógiai kutatás. In: Levéltári Közlemények 41 (1970) 216-217. – Neumann i.m. 433.

³⁷ Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-Alföldi Évszázadok 14.) Szeged. 2000. 35-36.

³⁸ Fügedi: Az Elefánthyak i.m. 172. – Ld. még fent, 13. j.

³⁹ Ezt azért kell kiemelni, mert idősebb hajadonok esetében már előfordulhat a „domina” is. Ez azonban gyakorlatilag nem jelent sokat, mert az apácákat leszámítva szinte hiányoznak Magyarországon a férjhez nem ment idősebb nők. Ilyen kivételre ld. Kubinyi András: Egy késő-középkori főrangú hölgy végrendelkezésének tanulságai. In: Történelmi Szemle 39 (1997)

igaz, ahogy fent láttuk, Henci Kelemen Apollónia nevű leánya 1518-ban még puella, 1519-ben már domina. Az asszonyok általában özvegyként, örökösödési ügyvel kapcsolatban fordulnak elő a forrásokban. Tekintve, hogy genealógiai adatokat csak az 1511 és 1521 közti időből ismerünk, és az csak a véletlen dolga, hogy valamely család épp ezekben az években fordult egy hiteles helyhez, az öt kiskorú leány említése mégis jelent valamit, hiszen a nők valamivel több mint egy harmada még kiskorú volt. Sajnos, a házassági korra még csak hipotézist sem állíthatunk fel.

Adataink sokban hasonlítanak a Neumann Tibor által feldolgozott vízközi családokéhoz. Itt is gyakori lehetett mind a férfiaknál, mind a nőknél a többszörös házasság: az özvegyek újra házasodtak,⁴⁰ és pedig nem is egyszer. Böcske András és felesége példája ezt szépen igazolja, és az is, hogy nem sokkal megözvegyülése után sor került újabb frigyére. Ami eltér, az az elég gyakori házassági kapcsolat a budai külvárosi polgárokkal, ez viszont a falu földrajzi helyzetéből következik. A gercsei nemesek alacsony társadalmi súlyát mutatja, hogy polgári házastársaik nem tartoztak a főváros gazdag rétegéhez, hanem külvárosiak voltak, tehát szegényebbek. Ugyancsak nincs arra adatunk, hogy familiárisként helyezkedtek volna el.⁴¹ Ez talán azzal magyarázható, hogy a környéken az óbudai királynéi uradalmon és néhány egyházi középbirtokon kívül jelentősebb birtok nem volt. Beházasodott familiáris viszont lehetett a faluban: 1512-ben nemes Gercsei Porkoláb Lukács 12 forintért adta zálogba gercsei nemesi kúriáját Leány Péter, Bálint és Albertnek.⁴² Porkoláb feltehetően várnagy lehetett valahol, és talán házasság révén jutott Gercsére.

Az viszont tökéletesen megfelel a vízközi analógiának, hogy a határ dűlőkre tagozódott, ezek pedig igen apró parcellákra osztódtak.⁴³ A dűlők és az ott elidegenített parcellák a következők. Szántóföldek: Dobosoldala, két hold, egy hozzá tartozó erdőrészllettel.⁴⁴ Kaptharalya, két hold.⁴⁵ Kerthfely, egy hold, egy ugyanott levő Monyaros nevű ligettel.⁴⁶ Monyorokerekfewelde, hat hold.⁴⁷ Zederyes, három hold két tagban. (Ugyanehhez az adásvételhez tartozik egy dűlőt nem említő adat: egy hold szántó néhai Búza Benedek

középkori főrangú hölgy végrendelkezésének tanulságai. In: Történelmi Szemle 39 (1997) 401-410.

⁴⁰ Neumann i.m. 435.

⁴¹ Fügedi: Az Elefánthyak i.m. 229-234. – Neumann i.m. 439-442.

⁴² Dl. 106083. 289.

⁴³ Neumann i.m. 429.

⁴⁴ Dl. 106083. 532-533. 1520-ban Veres Benedek zálogosítja el Henci Miklósnak.

⁴⁵ Uo. 160-161. 1512-ben Búza Jakab Demeter Jánosnak zálogosítja el.

⁴⁶ Uo. 532-533. 1520-ban Veres Benedek zálogosítja el Henci Miklósnak.

⁴⁷ Ld. az előző jegyzetet.

kertje alatt.)⁴⁸ Zylwas, két hold.⁴⁹ Thwzokosfelde, 4 hold.⁵⁰ Szőlők: Bercknye Mezew hegy.⁵¹ Parlagos nevű elpusztult szőlő.⁵² Erdők: Chordaiaro (Chordayaro).⁵³ Holczar.⁵⁴ Két Nylas-nak nevezett erdő, egy Kallaskewzy, a másik Wasasaghallya helyen.⁵⁵ A Dobosoldala szántó melletti erdőt már említettem. Az adatokból kiderül, hogy a házakhoz kertek csatlakoztak, azok mögött pedig szántó föld terült el, amely nem mindig volt a kert gazdájáé. (Nyilván valamikor eladták.) Gyümölcsökre utalnak dülőnevek. A Csordajáró erdő az állattenyésztést bizonyítja. Érdekes az egyik erdő Holczar neve, ami nyilvánvalóan a német Holz szóból ered, ami a közeli, részben német lakosságú Buda miatt meg is magyarázható. A Nyilas nevű erdők arra utalnak, hogy eredetileg felosztották az erdőparcellákat is, ekkor azonban már magántulajdonba estek.

Gercse határa igen szűk volt Óbuda, Óbudaörs (a Hármashatárhegy táján volt), Hidegkút és a nyéki királyi vadaskert között. Itt kellett megélni kb. félszáz háztartásnak, ami nehezen érthető, hogy hogyan sikerült. Nem zárható ki, hogy egyesek munkát vállaltak a két közeli városban, Budán és Óbudán. Feltűnően sokszor fordulnak elő azonban gercsei nemesek megyebeli birtokpereknél tanúként. Nem tartom lehetetlennek, hogy ez is járhatott valami bevétellel: a pereskedők fizettek.

Egyetlen kérdést kell még említenünk, hogyan definiáljuk azt a társadalmi réteget, amelyhez a gercsieiek tartoztak. Magam részéről a törvényekben is szereplő egytelkes nemest tartom jogilag helyesnek, noha ez ellen is lehet ellenvetést tenni. Egyrészt lehetett az egytelkesnek több telke is, másrészt a nemesi telek tartozékai osztódás, vagy birtokszerzés következtében módosulhattak. Az egytelkesek azok, akiknek nincs jobbágyuk. Ez viszont az esetek többségében azt jelenti, hogy földjét maga műveli meg, ezért jogosultnak tartom a parasztnemes megjelölést is: azaz az egytelkes földesúri hatalomtól független, tehát szabad paraszt. Bizonyos mértékben nevezhetjük szegény nemeseknek is őket, ez azonban tágabb fogalom, hiszen egy tíz jobbágnál kevesebbel rendelkező nemes anyagi helyzete nem lehetett jobb,

⁴⁸ Uo. 332-333. 1515-ben Bádi Mihály eladja Leány Péter, Bálint és Albertrnek.

⁴⁹ Uo. 469-469.a. 1518-ban Henci Miklós és fia, Máté lemond róla a pálosok javára. (Ez a Csamabirtok része.)

⁵⁰ Ld. fent, 45. j.

⁵¹ Dl. 106083. 476. A pálosok 1519-ben 50 forintért eladják Farkas András és Sebestyén Mátyás gercsei nemeseknek.

⁵² Ld. fent, 49. j.

⁵³ Ld. fent, 48. j. és 49. j. (Ugyanazon erdőben két parcella.)

⁵⁴ Ld. fent, 49. j.

⁵⁵ Dl. 106083. 459-460. 1518-ban nemes Gercsei Galya János és Bernát zálogba adják nemes Boldogasszonyfalvi Tóth Gáspárnak.

egy egytelkesnél.⁵⁶ Nevezhetjük őket Fügedi nyomán kuriális nemeseknek is,⁵⁷ ezzel a kifejezéssel csak az a baj, hogy inkább később terjedt el. Egy azonban biztos, az egytelkesek sem alkottak egységes réteget, erős vagyoni differenciáltság mutatható ki köztük⁵⁸ Erre lehet Gercsén is következtetni: a Henci és Leány család biztosan tehetősebb lehetett, mint sok helyi nemesi atyafiúk.

Sajnos a forrásanyag hiányossága miatt nem sikerült demográfiai eredményeket bemutatni. Azonban az ország lakosságának egy nem megvetendő részét kitevő nemes parasztokról írni talán még sem volt haszontalan, főleg ha ezzel további kutatásokra sikerül buzdítanunk.

⁵⁶ A problémát *Neumann* i.m. 443-445. vetette fel.

⁵⁷ *Fügedi*: Az Elefánthyak i.m. 217-218.

⁵⁸ *Neumann* i.m. 443-450.

